

Papildomi skaitiniai

1.

A. Anzenbacher. *Etikos įvadas // Moraliniu požiūriu reikšminga laisvė*. – Vilnius, Aidai, 1008, p. 71–76.

http://www.fsf.vu.lt/dokumentai/katedros/filosofijos/Mickevi%C4%8Dius/Arno_Anzenbacher_-_Etikos_ivadas_vadovelis_paskaitoms.pdf

2.

Imanuelio Kanto etikoje laisvės sąvoka yra pamatinės proto sistemos principas („kertinis akmuo“). Laisvė pagrindžia moralės dėsni. Žmogaus gyvenimas priklauso reiškinų pasauliui. Čia žmogus pavaldus laikui – būtinoms gamtos dėsniams, dėl to jis nėra laisvas. Tačiau protas gali ir turi į save žvelgti kaip į principų kūrėją. Kuriantis savo principus protas darosi nepavaldus gamtiškajam būtinumui. Kada žmogus mąsto apie save ne kaip apie reiškinį (fenomeną), o kaip apie „daiktą savaime“ (noumeną) – jis tampa nepriklausomas. Žmogaus sugebėjimas formuluoti moralės dėsni (kategorinį imperatyvą) liudija jo laisvę.

Spausdinamos knygos **Praktinio proto kritika** ištraukos.

Laisvės sąvoka, kadangi jos realumas įrodytas praktinio proto apodiktiniu dėsniu, yra grynojo, netgi spekuliatyviojo, proto sistemos viso pastato *kertinis akmuo*, ir visos kitos sąvokos (dievo ir nemirtingumo), kurios, kaip vien tik idėjos, šioje sistemoje lieka be atramos. dabar prisijungia prie šios sąvokos ir kartu su ja bei jos dėka įgyja patvarumą ir objektyvų realumą, t. y. jų *galimybė įrodoma* tuo, kad laisvė tikrai yra, nes ši idėja pasireiškia per moralės dėsni.

Bet laisvė yra ir vienintelė iš visų spekuliatyviojo proto idėjų, kurios galimybę mes, nors ir neįžvelgdami jos, *žinome* a priori, nes ji yra moralės dėsniu, kurį mes žinoma sąlyga¹. O *dievo* ir *nemirtingumo* idėjos yra ne moralės dėsniu sąlygos, bet tik šiuo dėsniu determinuotos valios būtino objekto sąlygos, t. y. vien tik grynojo proto praktinio taikymo sąlygos; vadinasi, mes negalime tvirtinti, kad *pažįstame* ir *įžvelgiame* tų idėjų galimybę, jau nekalbant apie jų tikrumą. Bet vis dėlto jos yra moraliai determinuotos valios taikymo jos a priori jai duotam objektui (aukščiausiajam gėriui) sąlygos. Vadinasi, galima ir privalu *tarti* jų galimybę šiuo praktiniu atžvilgiu, nors teoriškai jos nepažįstame ir neįžvelgiame.

¹ Kad neatrodytų *nenuoseklu*, jog aš dabar laisvę vadinu moralės dėsniu sąlyga, o paskui veikale tvirtinu, kad moralės dėsniu yra sąlyga, tik kuriai esant mes galime *įsisąmoninti* laisvę, aš tik noriu priminti, kad laisvė, žinoma, yra moralės dėsniu *ratio essendi* (buvimo pagrindas), o moralės dėsniu yra laisvės *ratio cognoscendi* (pažinimo pagrindas). Juk jei moralės dėsniu mūsų proto nebūtų aiškia mąstomas *pirma*, tai mes niekad nelaikytume savęs turinčiais teisę *tarti esant* kažką tokio kaip laisvė (nors ji sau ir neprieštarauja). Bet jei laisvės nebūtų, tai mummyse visai nebūtų moralės dėsniu.

Priežastingumo kaip *gamtinio būtinumo* sąvoką, skirtingai nuo priežastingumo kaip *laisvės*, liečia tik daiktų egzistavimą, kiek jis *apibrėžiamas laike*, – taigi daiktų kaip reiškinių, priešingai jų kaip daiktų pačių savaime priežastingumui. Bet jei daiktų egzistavimo laike apibrėžtumai laikomi daiktų pačių savaime apibrėžtumais (taip paprastai ir įsivaizduojama), tai būtinumo priežastiniame santykyje niekaip neįmanoma susieti su laisve – jie vienas kitam priešingi kontradiktoriškai². Juk iš pirmojo išplaukia, kad kiekvienas įvykis, taigi ir kiekvienas poelgis, vykstantis tam tikru laiko momentu, būtinai yra sąlygotas to, kas buvo anksčiau.

Vadinasi, jei laisvę norima priskirti būtybei, kurios egzistavimas apibrėžtas laike, tai bent jau šiuo atžvilgiu jos egzistavimo, taigi ir jos poelgių, negalima išskirti iš visų įvykių gamtinio būtinumo dėsnio; tai būtų tas pat, kaip atiduoti ją aklam atsitiktinumui. O kadangi šis dėsnis neišvengiamai liečia kiekvieną daiktų priežastingumą, kiek jų *egzistavimas* apibrėžiamas *laike*, tai, jei šitai būtų tas būdas, kuriuo reiktų įsivaizduoti ir *šių daiktų pačių savaime egzistavimą*, laisvę reiktų atmesti kaip tuščią ir negalimą sąvoką. Tad jei dar norima ją išgelbėti, nelieka nieko kito, kaip daikto egzistavimas, kiek jis apibrėžiamas laike, taigi ir priežastingumą pagal *gamtinio būtinumo* dėsnį, priskirti *tik reiškiniui, o laisvę – tai pačiai būtybei, kaip daiktui pačiam savaime*. Tai, žinoma, neišvengiama, jei norima kartu išsaugoti abi šias viena kitai priešinga sąvokas; bet jas taikant, jei norima jas aiškinti kaip sujungtas tame pačiame poelgyje ir, vadinasi, paaiškinti patį šį sujungimą, vis dėlto kyla didelių sunkumų, dėl kurių toks sujungimas atrodo esąs neįmanomas.

Jei apie apsvogusį žmogų aš sakau: šis poelgis pagal gamtinį priežastingumo dėsnį yra būtinas ankstesnio laiko determinantų padarinys, ir buvo neįmanoma, kad šio poelgio būtų, – tai koku būdu poelgio vertinimas pagal moralės dėsnį gali čia ką nors pakeisti ir kaip galima manyti, jog šio poelgio galėjo ir nebūti, kadangi dėsnis teigia, kad jo neturėjo būti, t. y. koku būdu žmogų galima vadinsi visiškai laisvu tuo pačiu momentu ir to paties poelgio atžvilgiu, jei tuo momentu ir to poelgio atžvilgiu jis pavaldus neišvengiamai gamtiniam būtinumui? Ieškoti išėities tik jo priežastingumo pagal gamtos dėsnį determinantų *rūšį* priderinant prie laisvės *santykines* sąvokos (pagal kurią kartais laisvu vadinamas padarinys, kurio determinavimo gamtinis pagrindas glūdi veikiančiosios būtybės *viduje*; pavyzdžiui, [apibrėžiant] mesto kūno veiksmą, kai jis laisvai juda, vartojamas žodis „laisvė“, kadangi kai kūnas juda, jo niekas iš išorės nevaro; arba laikrodžio ėjimą mes taip pat vadiname laisvu judėjimu, kadangi jis pats varo savo rodyklę, kuriai, vadinasi, nereikia išorinio postūmio; lygiai taip pat žmonių poelgius, nors jie dėl savo laiko atžvilgiu ankstesnių determinantų būtini, mes vis dėlto vadiname laisvais, kadangi tai yra vidiniai, mūsų pačių galiomis sukelti vaizdiniai ir jų tam tikromis aplinkybėmis sužadinti troškimai, ir, vadinasi, mūsų pačių nuožiūra atlikti poelgiai), – tai apgailėtinas išsisukinėjimas, kurio kai kas vis dar griebiasi, manydami smulkmenišką pedantizmą išsprendę tą sunkią problemą, kurios sprendimo tūkstantmečius veltui buvo ieškoma, ir dėl to tokį sprendimą vargu ar būtų galima surasti visai paviršiuje.

Kad pašalintume pateiktuoju atveju tariamą prieštaravimą tarp gamtos mechanizmo ir laisvės tame pačiame poelgyje, reikia prisiminti tai, kas buvo pasakyta „Grynojo proto kritikoje“ arba kas iš to išplaukia: gamtinis būtinumas, nesuderinamas su subjekto laisve, būdingas tik apibrėžtumams to daikto, kuris pajungtas laiko sąlygoms, taigi tik veikiančiojo subjekto, kaip reiškinio, apibrėžtumams, vadinasi, kiek kiekvieno jo poelgio determinantus sudaro tai, kas priklauso praėjusiam laikui ir *jau ne jo galioje* (čia reikia priskirti jo jau atliktus poelgius ir jų apibrėžiamą jo būdą jo paties, kaip fenomeno, akyse). Bet tas pats subjektas, kuris, kita vertus, save įsisažmonina ir kaip daiktą patį savaime, savo egzistavimą traktuoja taip pat

² Logikoje priešpriešinimas reiškiamas dvejopai, kaip prieštaravimas (kontradiktoriaus priešpriešinimas) – *A* ir *ne-A*, pavyzdžiui, laisvė ir nelaisvė, ir kaip priešingumas (kontrastinis priešpriešinimas) – *A* ir *B*, pavyzdžiui, laisvė ir prievarta. (Vertėjo pastaba.)

tuo atžvilgiu, *kiek jis nepajungtas laiko sąlygoms*, o patį save – kaip determinuojamą tik dėsniu, kurį pats sau padiktuoja protu; ir šiame jo egzistavime jam nėra nieko pirmesnio už jo valios determinaciją, o kiekvieną poelgį ir apskritai kiekvieną pagal vidinį jutimą besikeičiantį jo egzistavimo apibrėžtumą, netgi visą jo, kaip juslinės būtybės, egzistavimo nuoseklią eilę jo galimo vien tik mąstyti egzistavimo įsisąmoninime reikia laikyti tik sekmeniu, bet niekad nereikia laikyti jo, kaip *noumeno*, priešastingumo determinantu. Šiuo atžvilgiu protinga būtybė apie kiekvieną savo dėsniui priešingą poelgį teisėtai gali pasakyti, kad ji galėjo jo ir neatlikti, nors kaip reiškinys tas poelgis pakankamai determinuotas praeityje ir tiek jis neišvengiamai būtinas; juk šis poelgis su visu tuo, kas praėjo ir kas jį determinuoja, priklauso vieninteliui jo būdo fenomenui, kurį jis pats susikuria ir pagal kurį jis pats sau, kaip visiškai nuo jauslumo nepriklausomi priešasčiai, priskiria tų reiškinų priešastingumą.

Šitai taip pat visiškai atitinka nuosprendžiai to nuostabaus mūsų sugebėjimo, kurį vadiname sąžine. Žmogus gali kiek tik nori gudrauti, kad savo dėsniui priešingą elgesį, kurį jis prisimena, pavaizduotų sau kaip netyčinį neapdairumą, tiesiog kaip neatsargumą, kurio niekad negalima visiškai išvengti, taigi kaip kažką, į ką jis buvo įtrauktas gamtinio būtinumo srauto, ir pripažintų save nekaltu; ir vis dėlto jis mato, kad advokatas, kalbant jo naudai, niekaip negali priversti nutilti jame kaltintoją, jei jis supranta, kad, neteisingai elgdamasis, buvo pilno proto, t. y. galėjo naudotis savo laisve; ir nors savo nusižengimą jis sau *aiškina* vienu ar kitu blogu įpročiu, susidariusiu dėl nerūpestingo neatidumo pačiam sau, pamažu išaugusio tiek, kad jis nusižengimą gali laikyti natūraliu šio įpročio padariniu, vis dėlto negali liautis save smerkęs ir sau priekaištavęs. Tuo remiasi ir atgailavimas dėl seniai atlikto poelgio kiekvieną kartą jį prisiminus; tai kankinantis moralinės nuostatos sukeltas jausmas, kuris praktiškai toks tuščias, jog negali padaryti, kad būta virstų nebūta <...>.

I. Kanto teksto ištrauka iš *Filosofinės etikos chrestomatijos XI–XII klasei*.
Sud. Baranova. – Vilnius, Alma littera, 1999, p. 189–191.

